

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2015 metai

2

LI

Vilnius 2016

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2015

2

Vilnius 2016

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2015

2

Vilnius 2016

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. LIP-074/2016

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas)
Lietuvos istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Gintautas SLIESORIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2016
© Straipsnių autoriai, 2016

STRAIPSNIAI IR PRANEŠIMAI

GITANA ZUJIENĖ

MIRTIES BAUSMĖ LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS BAJORIŠKOS TEISĖS AKTUOSE (XV–XVI A.)¹

XV–XVI a. valstybėje vyko dideli socialiniai, politiniai, ekonominiai, kultūriniai ir mentaliniai pokyčiai. Neseniai priimta krikščionybė pamažu skverbėsi į kasdienį gyvenimą, įgydama vis didesnę įtaką, visuomenėje įtvirtindama europinę krikščionišką pasaulėžiūrą, tradicijas ir gyvenimo būdą. Senąją, valdovo asmeniniais santykiais paremtą valdymo organizaciją pamažu keitė nuolatinės valstybinės institucijos. Valdovų privilegijos sudarė prielaidas formuoti privilegijuotam sluoksniui. Vystėsi ir stiprėjo bajorų luomas. Valstiečiai vis labiau buvo pririšami prie žemės ir savo pono. XVI a. viduryje susiformavo luominė visuomenė. Tai lėmė ir visuomenės savimonės pokyčius². XVI a. pirmoje pusėje aukščiausius visuomenės sluoksnius veikė humanizmo idėjos, darę įtaką ir Lietuvos teisės aktų normoms, skatinę teisinės sistemos vystymąsi.

Ilgą laiką visuomenės gyvenimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo reguliuojamas paprotine teise. Nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pirmos pusės rašytiniai teisės aktai, dažniausiai valdovų privilegijos ar Ponų tarybos sprendimai, apėmė tik atskirus gyventojų sluoksnius (luomus, konfesijas), kai kurias gyvenimo sritis (karybą, valstybės gynybą), tam tikras valstybės teritorijas (sritis, žemes). Šiais teisės aktais buvo užpildomos

¹ Straipsnis parašytas vykdant projektą „Mirties bausmė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. – XVII a. I pusėje: teorija ir praktika“ pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programą. Paraiškos registracijos nr. LIT-12104. Sutarties nr. LIT – 5–18.

² Plačiau: *Lietuvos istorija*, t. IV: J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 120–125, 153–158, 220–240, 286–293, 312–322, 476–492.

paprotinės teisės spragos, atsiradusios formuojantis naujiems kasdienio gyvenimo reiškiniams. Kaip pastebėjo Jūratė Kiaupienė, XVI a. pradžioje Vakarų Europoje vis populiaresnė darėsi valstybės teisės, keičiančios paprotinę teisę, papildytą privilegijomis, idėja³. Nuošalyje neliko ir Lietuva. 1529 m. priėmus Pirmąjį Lietuvos Statutą, valstybės teisė buvo kodifikuota ir turėjo būti naudojama vienoda visoje valstybės teritorijoje. Statute buvo siekiama aprėpti visus gyvenimo aspektus. Gana greitai paaiškėjo, kad Statutas netenkina visų visuomenės poreikių. 1566 ir 1588 m. pasirodė dar dvi papildytos ir išplėstos jo redakcijos. Tačiau tuo procesas nesibaigė. Statutas ir toliau buvo taisomas, pildomas. Aktualūs teisės klausimai svarstyti Respublikos seimuose ir reglamentuoti seimų konstitucijose. Tačiau realiai ši teisė apėmė tik bajorų luomą, reglamentavo bajorų tarpusavio ir bajorų santykius su kitų luomų atstovais. Greta jos veikė visam krikščioniškam pasauliui bendra bažnytinė teisė. Dalies miestiečių gyvenimas buvo tvarkomas remiantis vokiška Magdeburgo teise. Šios teisinės sistemos taip pat darė įtaką bajoriškai teisei. Todėl šiame tyrime, analizuodami vieno iš bajoriškos teisės institutų – mirties bausmės – raidą, aiškinsimės, kokią įtaką jai darė visuomenės socialiniai, ekonominiai, kultūriniai, mentaliniai pokyčiai.

Istoriografija. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisinė sistema, teisinių institucijų raida sulaukė didelio istorikų ir teisininkų dėmesio ne tik Lietuvoje, bet ir kaimyninėse valstybėse – Baltarusijoje, Ukrainoje, Lenkijoje, Rusijoje. Tačiau darbų, kurių pagrindinis tyrimo objektas būtų mirties bausmė, nėra daug. Dar 1867 m. Kijeve pasirodė Aleksandro Kistiakovskio darbas apie mirties bausmę⁴. Autorius, remdamasis to meto Vakarų Europos istoriografija, analizavo mirties bausmės raidą nuo seniausių laikų iki XIX a. Jo tyrimas apėmė tiek senąsias civilizacijas, tiek viduramžių ir naujųjų laikų Europą. Aptardamas mirties bausmę Rusijos imperijoje, jis išskyrė teritoriją, kurioje veikė lietuviška teisė ir Lietuvos Statutas, savo nuostatomis besiskiriantis nuo imperijos teisės⁵. Deja, šioms nuostatoms skirta labai nedaug dėmesio. Tačiau tai buvo ne tik vienas pirmųjų bandymų aptarti mirties bausmę lietuviškoje teisėje, bet ir jos įvedimas į tarptautinį kontekstą.

Lietuviškoje istoriografijoje galima paminėti Vytauto Raudeliūno straipsnį „Mirties bausmė senovės Lietuvoje“, kuriame jos raida aptariama pačiais bendriausiais bruožais⁶. Dauguma lietuvių autorių dėmesį koncentruoja į mirties bausmę XIX–XX a., analizuoja pozicijas „už“ ir „prieš“ jos panaikinimą⁷. Tačiau pastaruoju metu daugiau tyrėjų dėmesio sulaukė tuometinių teisės normų taikymas praktikoje. Šiame kontekste galima nurodyti

³ *Lietuvos istorija*, t. V: J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, *Veržli naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius, 2013, p. 123.

⁴ А. Ф. Кистяковский, *Исследование о смертной казни*, Киев, 1867.

⁵ Ten pat, p. 130.

⁶ V. Raudeliūnas, Mirties bausmė senovės Lietuvoje, *Pozicija*, nr. 2, 1997, p. 8–9.

⁷ A. Dobryninas, S. Katoka, *Mirties bausmė Lietuvoje: teisiniai ir sociologiniai aspektai*, Vilnius, 1999; R. Drakšas, *Mirties bausmė: situacija ir perspektyvos*, Vilnius, 2002.

keletą darbų, kuriuose analizuojamas mirties bausmės skyrimas ir vykdymas / nevykdymas konkrečiose bylose. Tai ukrainiečių istorikės Natalijos Starčenko darbas, kuriame analizuojamas teismo procesas kunigaikščių Četvertinskių nužudymo byloje 1576 m.⁸ Autorė akcentuoja ryškų skirtumą tarp teisės normų ir visuomenės (riteriško) mentaliteto. Eugenijus Saviščevas yra publikavęs 1553 m. Žemaitijos pilies teismo bylą dėl Adomo Adamkavičiaus nužudymo⁹. Publikaciją lydi išsamus komentaras, kuriame tarp kitų problemų aptariamas teismo procesas, skirta mirties bausmė ir jos įvykdymo klausimas. Šio straipsnio autorė yra analizavusi mirties bausmės taikymą Žemaitijos pilies teismo praktikoje XVI a. – XVII a. pirmoje pusėje¹⁰. Aiškina, kaip šiame teisme buvo įgyvendinamos Statuto teisės normos.

Toliau aptariant istoriografiją laikomasi probleminio principo, t. y. atskleidžiama, kokias platesnes problemas analizuojant tyrimuose būdavo minimas mirties bausmės klausimas. Mirties bausmė greta kitų įvairių bausmių yra aptariama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės baudžiamosios teisės tyrimuose. XIX a. pabaigoje Kijevo universitete pasirodė net du darbai, skirti šiai problemai. Grigorijus Demčenko savo darbe analizavo bausmės plačiąją prasme raidą ir jos sampratos kitimą trijuose Lietuvos Statutuose nuo bausmės kaip žalos atlyginimo konkrečiam asmeniui iki bausmės kaip žalos kompensavimo visuomenei¹¹. Joanikijus Malinovskis pagrindinį dėmesį skyrė nusikaltimo analizei¹². Aptarė jo sampratą, turinį, objektą ir subjektą, nusikaltimų rūšis ir bausmes už juos. 1907 m. mirties bausmės ryšį su infamija tyrė lenkų istorikas Aleksandras Mogilnickis¹³. 1925 m. išleistas Vlodo Stankevičiaus baudžiamosios teisės paskaitų, skaitytų Kauno Vytauto Didžiojo universitete, ciklas. Leidinio priede pateikta trumpa Lietuvos teisės istorija¹⁴. Čia aptarta bausmių raida nuo Taliono principo iki bauginamųjų bausmių, tarp kurių buvo ir mirties bausmė¹⁵. 1937 m. taip pat Kaune buvo išleistas Antano Mikalausko darbas vokiečių kalba apie baudžiamąją teisę trijuose Lietuvos Statutuose¹⁶.

⁸ Н. Старченко, Вбивство князів Четвертинських 1576 р.: судовий процес та замирення на Волині в кінці XVI ст., *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, випуск 7, 2007, с. 83–110.

⁹ E. Saviščevas, Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties bausmę XVI a. Žemaitijoje, *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. A. Dubonis, t. 2, Vilnius, 2009, p. 179–207.

¹⁰ G. Zujienė, Mirties bausmė Žemaičių pilies teisme XVI a. – XVII a. I pusėje, *Lituanistica*, t. 61, nr. 2, Vilnius, 2015, p. 115–127.

¹¹ Г. Демченко, *Наказання по Литовському Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.)*, Киев, 1894.

¹² И. А. Малиновский, *Учение о преступлении по Литовскому статуту*, Киев, 1894.

¹³ A. Mogilnicki, *Kary dodatkowe. Kary cielesne, kary hańbiące, pozbawienie czci i praw*, Warszawa, 1907.

¹⁴ V. Stankevičius, *Baudžiamoji teisė*, Kaunas, 1925, p. 263–286.

¹⁵ Ten pat, p. 267.

¹⁶ A. Mikalauskas, *Das Strafrecht der dei Litauischen Statute von 1529, 1566 und 1588*, Kaunas, 1937.

Penktasis knygos skyrius yra skirtas bausmės sampratai ir tikslams aptarti¹⁷. Konstantinas Jablonskis savo darbuose, be kitų teisės normų, taip pat analizavo baudžiamąją teisę bei jos procesą¹⁸. Jis išskyrė dvi pagrindines bausmes – piniginę baudą ir mirties bausmę¹⁹, aptarė pagrindines mirties bausmes Statutuose, jų taikymo skirtumus, bausmių recepcijas iš magdeburginės teisės. Konstantinas Avižonis, rašydamas apie teisę ir teismus Lietuvoje, aptarė mirties bausmę, taikomą už karaliaus majestoto įžeidimą ir krašto išdavimą²⁰. Mirties bausmė taip pat aptariama darbe, kuriame jis analizavo Lietuvos Statutų bei valdovų privilegijų tekstus²¹. Edvardas Gudavičius daugiausia dėmesio skyrė baudžiamajai teisei Pirmajame Lietuvos Statute²². Jis polemizavo su G. Demčenko dėl nusikaltimo ir bausmės sąvokų supratimo²³. Aptardamas „grynąsias“ įbauginančias bausmes, autorius išskyrė pakorimo bausmę kaip pagrindinę jau lietuvių paprotinėje teisėje²⁴. Jo nuomone, įbauginančių bausmių skalė ir apimtis rodo jų įgyjamą persvarą prieš kompozicijas jau Pirmajame Statute²⁵. Stasys Vansevičius, sekdamas G. Demčenko, aptarė nusikaltimo ir bausmės sampratos kitimą Lietuvos Statutuose, išskyrė atskiras nusikaltimų rūšis ir bausmes už juos²⁶. Vytautas Andriulis savo darbuose trumpai aptarė baudžiamąją teisę Lietuvos Statutuose, analizavo baudžiamąjį procesą ir bausmes Kazimiero teisyne²⁷.

Dar viena problema, kurią tyrinėjant atkreipiamas dėmesys į mirties bausmę, yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės aktų šaltinių tyrimas. Jau XIX a. pirmoje pusėje Ignas Danilavičius dalį tokių bausmių Statutuose kildino iš magdeburginės teisės²⁸. Niko-

¹⁷Ten pat, p. 137–155.

¹⁸K. Jablonskis, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio*, Vilnius, 1971; K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979.

¹⁹K. Jablonskis, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija...*, p. 34.

²⁰K. Avižonis, *Rinktiniai raštai*, t. IV, Vilnius, 1994, p. 131.

²¹K. Avižonis, ten pat, t. II, Roma, 1978, p. 5–175.

²²E. Gudavičius, Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, XV (2), 1975, p. 85–102.

²³Ten pat, p. 89.

²⁴Ten pat, p. 100.

²⁵Ten pat, p. 102.

²⁶S. Vansevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai*, Vilnius, 1981; M. Maksimaitis, S. Vansevičius, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*, Vilnius, 1997, p. 91–100; S. Vansevičius, Nusikaltimai ir bausmės Antrajame Lietuvos Statute, *1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga*, ats. red. S. Lazutka, Vilnius, 1993, p. 46; S. Vansevičius, Teismas ir jo procesas pagal 1529 m. Lietuvos Statutą, *Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX a.*, red. V. Andriulis, V. Raudeliūnas, S. Vansevičius, Vilnius, 1980, p. 59–70.

²⁷V. Andriulis, M. Maksimaitis ir kt., *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, 2002; V. Andriulis, Baudžiamosios teisės ir baudžiamąjo proceso bruožai Lietuvoje XV a. (Kazimiero Teisynas), *Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX a.*, p. 18.

²⁸I. Danilowicz, Historyczny rzut oka na prawodawstwo litewskie, *Wizerunki i Rozzrąsania Naukowe. Poczet nowy*, 1837, t. 1.

lajus Maksimeiko analizavo paprotinės teisės, Rusų tiesos, žemių privilegijų, Kazimiero teisyno, lenkų bei vokiečių teisės įtakas Lietuvos Statutams, ypač baudžiamajam procesui, tarp jų ir mirties bausmės raidai²⁹. Kai kurie jo teiginiai dėl labai sureikšmintos Rusų tiesos, rusų paprotinės teisės ar lenkų teisės įtakos vėlesnių tyrinėtojų buvo sukritikuoti. Bet dėl magdeburginės teisės įtakos pritariama iki šiol³⁰. Rafaelis Taubenschlagas rašė apie Justiniano kodeksų įtaką Antrajam Lietuvos Statutui. Jis gretino Digestų ir Statuto tekstus dėl maišto, pagalbos priešui, majestoto įžeidimo, už kuriuos buvo skiriama mirties bausmė³¹. Romos teisės įtaką Pirmajam Lietuvos Statutui tyrė Konstantinas Koranyi³². Jo dėmesio centre buvo paveldėjimo teisė ir jos netekimas už nusikaltimus (tėvų, brolių, seserų nužudymą), kuriuos įvykdžius grėsė mirties bausmė bei bausmių taikymas nepagrįsto kaltinimo atveju. Daug dėmesio romėnų teisės ir humanizmo idėjų įtakai Lietuvos Statutams skyrė lenkų istorikas Julijuszas Bardachas³³. Jo nuomone, bausmių už kai kuriuos nusikaltimus švelninimas, mirties bausmės įvedimas už nužudymą nepriklausomai nuo nužudytojo ir žmogžudžio socialinio sluoksnio, o kartu mirties bausmės griežtinimas Statutuose atspindėjo humanizmo idėjų ir vėlyvojo feodalizmo susidūrimą³⁴. Stasio Lazutkos ir E. Gudavičiaus straipsnyje „Lietuvos Statuto šaltinių klausimu“ Pirmojo Statuto nuostatos buvo lyginamos su žemių privilegijų ir Pamedės teisyno atskirais straipsniais³⁵. Tarp jų ir straipsniais, kuriuose numatyta mirties bausmė už neatvykimą į kariuomenę, namų užpuolimą.

Kaip matome, aptariant mirties bausmės problemą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje platesniame kontekste, liko neatskleista nuosekli jos raida nuo rašytinių teisės aktų atsiradimo iki Statutų priėmimo. Taip pat visiškai neskirta dėmesio Statuto normų

²⁹ Н. Максимейко, *Источники уголовных законов Литовского Статута*, Киев, 1894; Н. Максимейко, Русская правда и литовско-русское право, *Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову*, под редакцией М. И. Ясинского, Киев, 1904; Н. Максимейко, Русская Правда и обычное право Литовско-Русского государства до издания Статута, *Труды XII археологического съезда*, Москва, 1905.

³⁰ J. Bardach, Uczone prawo w II Statucie Litewskim, *Antrasis Lietuvos Statutas 1566. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga*, p. 19–20.

³¹ R. Taubenschlag, *Wpływy rzymsko – bizantyńskie w drugim Statucie litewskim*, Lwów, 1933.

³² К. Корани, О некоторых постановлениях крмыч Statutu литовского з.р. 1529, *Книга памятковая ку czczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego*, pod red. S. Ehrenkreutz, Wilno, 1935, s. 123–157.

³³ Ю. Бардах, Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения, *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в.: проблемы взаимоотношения Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения*, под ред. Б. А. Рыбакова, Москва, 1976, с. 71–93; J. Bardach, Uczone prawo w II Statucie Litewskim, p. 19–20.

³⁴ Ю. Бардах, Литовские Статуты..., с. 85, 88; J. Bardach, *Statuty Litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa, 1999.

³⁵ S. Lazutka, E. Gudavičius, I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. XI, 1970, p. 149–175.

pokyčiams vėlesniu laikotarpiu. Todėl šio straipsnio **tikslas** – aptarti mirties bausmės raidą nuo pat pirmųjų valdovų privilegijų iki Statutų papildymų, atliktų XVI a. pabaigoje – XVII a. pirmoje pusėje. Aiškinsimės, kokios mirties bausmės ir už kokius nusikaltimus vyravo įvairiais laikotarpiais, kokie buvo jų tikslai, nuo ko priklausė bausmės griežtumas. Reikia pabrėžti, kad tyrimas atliekamas naudojant tik teisės aktus. Gausi teismų praktikos medžiaga, fiksuota teismų knygoje, bus tolesnių tyrimų objektas³⁶.

Šaltiniai. Visus tyrimo metu naudotus šaltinius galima suskirstyti į keletą grupių. Pirmiausia tai valdovų privilegijos – 1387 m. dvi Jogailos, 1413 m. Horodlės, 1434 m. Žygimanto Kęstutaičio, 1447 m. Kazimiero Jogailaičio, 1492 m. Aleksandro ir 1506 m. Žygimanto Senojo – skirtos Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei ir jos luomams. Taip pat atskiroms žemėms – Žemaitijos, Polocko, Vitebsko, Smolensko, Kijevo, Voluinės³⁷. Ankstyviausia 1392 m. Jogailos privilegija Lucko žemei tyrime nenaudota, nes jos išdavimo metu Luckas priklausė Lenkijai. Taip pat už tyrimo ribų liko Bielsko, Drohičino ir Melniko žemių privilegijos, nes jos šiose teritorijose įtvirtino lenkų teisę³⁸. Privilegijos, išduotos po 1529 m. (dažniausiai tai ankstyvesnių privilegijų patvirtinimai), taip pat nepateko į šį tyrimą, nes baudžiamosios teisės srityje įsigaliojo Lietuvos Statutas. Tyrime naudoti ne tik išlikę privilegijų tekstai, bet ir kitų tyrinėtojų atliktos ankstyviausių privilegijų rekonstrukcijos³⁹. Antra šaltinių grupė – Lietuvos seimų (Ponų tarybos) nutarimai. Tyrime naudoti tik tie nutarimai, kuriuose už įvairius nusikaltimus buvo numatyta mirties bausmė. Tai 1507 m. vasario 2 d. Vilniaus seimo nutarimas dėl valdinių surašymo bei tų

³⁶ Tyrimą taip pat numatyta atlikti šio projekto rėmuose.

³⁷ Privilegijų publikacijos ir tyrimai: *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи* (toliau – *АЗР*), t. I–II, Санктпетербург, 1846; *Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529*, red. A. T. Działyński, Poznań, 1841; A. Lewicki, *Codex epistolaris saeculi decimi quinti (1392–1501)*, t. 3, Kraków, 1894; *Lietuvos Metrika* (toliau – *LM*), *Užrašymų knyga 25*, parengė A. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 1998; *LM, Užrašymų knyga 8*, parengė A. Baliulis, R. Firkočiūsis, D. Antanavičius, Vilnius, 1995; М. К. Любавский, *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно: с приложением текста хартий, выданных великому княжеству Литовскому и его областям*, Москва, 1915; М. Ясинский, *Уставные земские грамоты Литовско-Русского государства*, Киев, 1889; И. Якубовский, *Земские привилегии Великого Княжества Литовского*, ч. 1, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, апрель, С.-Петербург, 1903; ч. 2, ten pat, gegužė, p. 245–303; S. Vansevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*, Vilnius, 1962; J. Machovenko, *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius, 1999.

³⁸ J. Bardach, *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa, 1970, s. 323.

³⁹ K. Jablonskis, *Archyvinės smulkmenos, Praeitis*, t. II, Kaunas, 1933, p. 423–427 (Žemaitijos privilegija); D. Vaščukas, *Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė – XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema*, *LIM, 2003 metai 1*, Vilnius, 2004, p. 71–80; Д. Ващук, *Вплив областних привілеїв Київщини та Волини на формування Першого Литовського Статуту*, *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2005, p. 84–98; Žemaitijos žemės privilegijos XV–XVII a., parengė D. Antanavičius ir E. Saviščevas, *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, t. VI, Vilnius, 2010.

pačių metų rugpjūčio 13 d. kariuomenės nuostatai⁴⁰. Į atskirą grupę reikėtų išskirti pirmąjį teisės kodifikavimo bandymą 1468 m., vadinamąjį Kazimiero teisyną⁴¹. Tai pirmasis teisės šaltinis, kuriame visas dėmesys skiriamas baudžiamajai teisei ir teismo procesui reguliuoti, tačiau neapima visų jos aspektų. Konstantino Jablonskio nuomone, jo tikslas buvo nustatyti vienodą tvarką ten, kur dėl skirtingos teisėjų praktikos buvo atsiradę neaiškumai⁴². A. Janulaitis, V. Andriulis laikėsi nuomonės, kad teisynas apėmė visą valstybę⁴³. Inos Starostinos nuomone, teisynas iš pradžių buvo skirtas tik etninėms Lietuvos žemėms, bet, esant poreikiui, išplito ir slaviskose jos teritorijose⁴⁴. Pačią didžiausią šaltinių grupę sudaro 1529, 1566 ir 1588 m. Lietuvos Statutai⁴⁵. Tyrimo metu naudoti ne tik šiuolaikiniai Statutų leidimai, bet ir pirmieji (1619, 1648 m.) Trečiojo Statuto vertimai į lenkų kalbą⁴⁶. Juose straipsnių pabaigoje dažnai pateikiami papildymai ir nuorodos į kitus teisės aktus, kurių paskirtį ir reikšmę taip pat reikia išsiaiškinti. Tam naudojami pirmieji *Volumina legum* tomai, kuriuose skelbtos Abiejų Tautų Respublikos seimų konstitucijos iki XVII a. vidurio⁴⁷.

Mirties bausmė teisės aktuose ikikodifikaciniu teisės laikotarpiu

Pirmosiose valdovų privilegijose (1387, 1413, 1434) ne tik įtvirtinama bajorų žemėvalda, aptariamoms prievolės valdovui, bet ir formuojamas jų teisinis imunitetas. 1434 m. Žygimanto Kęstutaičio privilegijoje numatyta, kad joks kilmingasis negali būti baudžiamas, remiantis slaptu įskundimu. Tam, kad būtų skirta bausmė, jo nusikaltimas turėjo būti įrodytas teisme pagal Lietuvos teisę⁴⁸. 1447 m. Kazimiero Jogailaičio privilegijoje išplėstas asmenų ratas, kurie negalėjo būti baudžiami be teismo. Tai ne tik kunigaikščiai,

⁴⁰ LM, *Užrašymų knyga* 8, p. 296–297, 304–305.

⁴¹ *Kazimiero teisynas (1468 m.)*, parengė J. Jurginis, Vilnius, 1967; И. Старостина, Судебник Казимира 1486 г., *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1988–1989 годов*, отв. ред. А. П. Новосельцев, Москва, 1991, с. 170–344.

⁴² K. Jablonskis, *Lietuvos valstybės ir teisės istorija iki XVI a. vidurio*, Vilnius, 1979, p. 186.

⁴³ A. Janulaitis, Pagrindinės žinios apie Teisyną, *Kazimiero Teisynas (1468 m.)*, Vilnius, 1967, p. 5–15; V. Andriulis, Baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso bruožai Lietuvoje XV a. (Kazimiero Teisynas), *Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX a.*, p. 6–23.

⁴⁴ И. Старостина, Судебник Казимира..., с. 247.

⁴⁵ Tyrimo naudoti šie Statutų leidimai – S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*, Vilnius, 2004; *Статут Вялікава Князства Литоўскага 1566 года*, Мінск, 2003; *Статут Вялікава Князства Литоўскага 1588 года, Тэксты. Даведнік. Каментарыі*, Мінск, 1989.

⁴⁶ *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno, 1619; *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Warszawa, 1648.

⁴⁷ *Volumina legum* (toliau – VL), t. 1–4, Petersburg, 1859–1860.

⁴⁸ A. Lewicki, *Codex epistolaris...*, s. 529–531.

ponai, bajorai, bet ir miestiečiai. Be to, numatyta asmeninė atsakomybė už padarytą nusikaltimą⁴⁹. Valstiečius atidavus bajorų nuosavybei, didžiojo kunigaikščio pareigūnams buvo uždrausta spręsti jų bylas. Valstiečius turėjo teisti ne valstybiniai teismai, bet patys bajorai (tik šiems nesiėmus spręsti bylos, galėjo įsikišti valdovo teisėjas). Buvo padėtas pagrindas tėvoninių teismų formavimuisi. Šioje privilegijoje pirmą kartą detaliau išvardytos galimos bausmės. Greta valdų konfiskavimo, piniginės baudos ir įkalinimo minima *kraujo bausmė*⁵⁰ (*кара крову*, lot. – *poena sanquinis*). Istoriografijoje nuomonės, kaip reikėtų interpretuoti šį terminą, išsiskyrė. K. Avizonis, juo sekdamas V. Andriulis, taip pat I. Starostina laikėsi nuomonės, kad privilegijoje minima mirties bausmė⁵¹. E. Gudavičiaus nuomone, šis terminas reiškė kūno suluošinimo bausmę⁵². Tačiau 1387 m. vasario 22 d. Jogailos privilegijoje kūno bausmė yra įvardijama terminu *poena corporalis*⁵³. XVI a. viduryje Mykolas Lietuvis, rašydamas apie teismus, apgailestavo, kad už žmogžudystę teismas baudžia ne pagal dieviškąjį įstatymą, kad kraujas būtų nuplaunamas krauju, bet priteisia piniginę baudą⁵⁴. Trečiajame Lietuvos Statute taip pat naudojama panaši mirties bausmės formulė, artima Taliono principui, – „savo krauju už jo kraują turi atsakyti“⁵⁵. Todėl, mano nuomone, galima teigti, kad 1447 m. privilegijoje minima kraujo bausmė yra pirmas mirties bausmės paminėjimas Lietuvos bajoriškose teisėse aktuose. Už kokius nusikaltimus tuo metu ji buvo skiriama, nedetalizuota. Į 1492 m. Aleksandro privilegiją buvo perkelti 1447 m. privilegijos nuostatai bei akcentuota, kad teismas bylas turi nagrinėti objektyviai, nereikalaudamas sau kokių nors dovanų ir neprijausdamas nė vienai pusei. Svarbesnėms byloms nustatyti terminai, per kuriuos jos turėtų būti išspręstos⁵⁶. 1506 m. Žygimanto Senojo privilegijoje baudžiamosios teisės nuostatus papildė nuoroda, kad asmuo, neteisingai apkaltinęs kitą ir to teisme neįrodęs, baudžiamas tokia pačia bausme, kokia laukė apkaltinto žmogaus⁵⁷. Ar tai buvo taikoma ir mirties bausmės atveju, aiškiai nepasakyta, nes pavartotas terminas *capitis diminutio* galėjo reikšti ne tiek mirties bausmę, kiek socialinį pažeminimą, valdų, privilegijų atėmimą, tremtį.

⁴⁹ 1447 m. (1457) Kazimiero Jogailaičio privilegija, *A3P*, t. I, c. 74.

⁵⁰ Ten pat, p. 74.

⁵¹ K. Avizonis, *Rinktiniai raštai*, t. II, p. 34; V. Andriulis, M. Maksimaitis, *Lietuvos teisės istorija*, p. 62; И. Старостина, Судебник Казимира..., с. 237.

⁵² E. Gudavičius, *Pirmojo Lietuvos Statuto...*, p. 86, 10 nuoroda.

⁵³ 1387 m. vasario 22 d. Jogailos privilegija, *Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis nec non dioeceseos Vlnensis*, J. Fijałek, W. Semkowicz, t. 1, cz. 1, Kraków, 1932, s. 13.

⁵⁴ Mykolas Lietuvis, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Vilnius, 1966, p. 44, tekstas lotynų kalba – įklija, p. 19.

⁵⁵ III Lietuvos Statutas XI.14.

⁵⁶ *Zbior praw litewskich...*, s. 58–66.

⁵⁷ Ten pat, p. 98.

Žemių privilegijos. Žemių privilegijų nuostatai galiojo tik tai žemei, kuriai buvo skirti. Didžiausias dėmesys jose buvo skirtas senosios tvarkos žemėje užtikrinimui ir palaikymui. Greta to jose atsirasdavo straipsnių iš bendravalstybinių privilegijų. Pavyzdžiui, 1492 m. rugpjūčio 15 d. Aleksandro privilegijoje Žemaitijai, be to, kad valdovas įsipareigojo nesiųsti ten savo teismo pareigūnų, neimti teismo mokesčio, atsirado 1434 ir 1447 m. privilegijų nuostata, kad įskūstasis negali būti baudžiamas neįrodžius jo kaltės teisme⁵⁸. Ta pati nuostata kartojama ir 1503 m. liepos 16 d. privilegijoje Vitebsko žemei⁵⁹. 1505 m. privilegijoje Smolensko žemei randame teisingo teismo nuostatą – bausti pagal nuopelnus, t. y. bausmė turi būti proporcinga padarytam nusikaltimui⁶⁰. 1507 m. gruodžio 8 d. privilegijoje Kijevo žemei papildomai akcentuojama asmeninė atsakomybė už nusikaltimą, o melagingai įskundęs baudžiamas kaip šmeižikas⁶¹. Polocko žemės privilegijoje 1511 m. taip pat randame teiginius apie nebaudimą be įrodymų ir teismo, bausmės skyrimą pagal nuopelnus, asmeninę atsakomybę už nusikaltimą⁶².

Sritinėse privilegijose bausmės minimos taip pat gana retai. Pavyzdžiui, 1501 m. privilegijoje Voluinės žemei minima mirties bausmė už vagystę⁶³. Vagis, sulaikytas su įkalčiu, mokėjo atlygį ir baudą arba buvo baudžiamas mirties bausme kartuvėse (*на шибенницу*), atsižvelgiant į nusikaltimo sunkumą. Kaltę įrodžius, paleisti ar išpirkti vagį buvo draudžiama. Tos pačios bausmės numatytos ir 1509 m. privilegijoje⁶⁴. Tuo tarpu Vitebsko ir Polocko žemės privilegijose vagį numatyta atiduoti nukentėjusiojo malonei. Kijevo žemės privilegijoje, be mirties bausmės už stambią vagystę, kurios kaltinamasis neišgalėtų atlyginti, numatyta mirties bausmė su turto konfiskavimu (*казнити шыею и именемь*) už valdovo ir tėvynės išdavimą. Terminas *казнити шыею* (bausti kaklu, kaklo bausmė) reiškė mirties bausmę plačiaja prasme, t. y. nusikaltęs asmuo turėjo atsakyti savo galva, gyvybe⁶⁵. Tam tikrais atvejais jis galėjo reikšti ir socialinę mirtį, teisių atėmimą. Dalis nuostatų dėl mirties bausmės už vagystes į privilegijas galėjo patekti iš 1468 m. Kazimiero teisyne.

Kazimiero teisyne 1468 m. Jame jau aiškiai apibrėžti nusikaltimai ir įvardytos bausmės už juos. Daugiausia dėmesio skiriama įvairioms vagystėms. Bausmės už jas diferencijuojamos, priklausomai nuo pavogto daikto vertės ir nusikaltimo dažnumo. Taip

⁵⁸ 1492 m. Aleksandro privilegija Žemaitijai, *A3P*, t. 1, c. 120–122. 1441 m. Kazimiero privilegija bandoma rekonstruoti straipsnyje: K. J a b l o n s k i s, Archyvinės smulkmenos, p. 423–427.

⁵⁹ 1503 m. liepos 16 d. privilegija Vitebsko žemei, *A3P*, t. 1, c. 351–353.

⁶⁰ 1505 m. privilegija Smolensko žemei, ten pat, p. 359–363.

⁶¹ 1507 m. privilegija Kijevo žemei, ten pat, t. 2, p. 34.

⁶² 1511 m. Polocko žemės privilegija, ten pat, p. 86–90.

⁶³ *LM, Užrašymų knyga 25*, p. 101–103.

⁶⁴ *LM, Užrašymų knyga 8*, p. 280.

⁶⁵ E. G u d a v i č i u s, Kaip reikėtų versti I Lietuvos Statuto žodį „шия“, *Lietuvos istorijos metraštis 1992*, Vilnius, 1994, p. 222.

pat atskiri straipsniai buvo skirti vagystei, kai nusikaltęs sulaikomas su voginiu ir be. Mirties bausmė teisyne vieną kartą yra nusakoma bendru terminu „mirtina žaizda / kalte“ (*смертьною раною/виною*)⁶⁶. Visais kitais atvejais buvo nurodoma konkreiti mirties bausmė, įvardijant jos atlikimo būdą arba priemonę. Dažniau buvo nurodomas jos atlikimo būdas, t. y. pakariant (*на обешение, узвесути, обесути*)⁶⁷. Du kartus paminėta bausmė kartuvėse (*на шибеницю*)⁶⁸. Tokia mirties bausmė grėsė, kai pavogtas daiktas buvo brangesnis nei pusė kapos grašių arba pavogus karvę ar arklį⁶⁹. Tas pats grėsė ir pavogus pigesnį daiktą, jeigu vagis neturėjo iš ko atlyginti nukentėjusiajam ir sumokėti baudos⁷⁰. Jeigu apie nusikaltimą žinojo vagies ponas arba net bendrininkavo vagiant, jis taip pat turėjo būti baudžiamas kaip vagis⁷¹. Jeigu asmuo vagyste buvo įtariamasis ne pirmą kartą, jam iš karto grėsė kartuvės, nesvarbu, kokios vertės daiktą jis buvo pavogęs⁷². Šiuo atveju nereikėjo net įtariamojo prisipažinimo. Užteko liudininkų priesaikos. Jeigu pavogtas daiktas būdavo prarandamas, o nusikaltėlis neturėjo turto atlyginti, valstietis baustas mirtimi⁷³, o berną numatyta išplakti ir kaladėn įdėti⁷⁴. Vagystei buvo prilygintas rasto daikto ar gyvulio pasisavinimas bei nelaisvos šeimos išvedimas. Už tai taip pat grėsė kartuvės⁷⁵.

E. Gudavičiaus nuomone, Kazimiero teisyne atsispindėjo grynai papročių teisės praktika⁷⁶. O I. Starostina išskyrė du šio teisės šaltinio lygius. Jos teigimu, dalyje straipsnių fiksuotos senos paprotinės teisės normos – mirties bausmė už stambią vagystę, už arklio, karvės pasisavinimą⁷⁷. Tačiau keliais atvejais, jos nuomone, buvo sukurtos naujos teisės normos. Pavyzdžiui, antrame straipsnyje beturtis vagis, neturėdamas kuo atlyginti ieškovui už padarytą žalą, taip pat baudžiamas mirties bausme. Istorikės nuomone, tikėtina, kad paprotinėje teisėje, kaip ir kai kuriose žemių privilegijose toks vagis būdavo atiduodamas ieškovui, taip kompensuojant patirtą žalą. Tuo tarpu Kazimiero teisyne vagies paėmimas ar pasidavimas į nelaisvę jau buvo griežtai draudžiamas⁷⁸. Autorės nuomone, vystantis privatinei nuosavybei, taip buvo griežtinamos teisės normos, turėję garantuoti jos apsaugą. Iš kitos pusės, čia galima įžvelgti beprasidedančią nusikaltimo sampratą

⁶⁶ *Kazimiero teisyne...*, p. 30, str. 17.

⁶⁷ Ten pat, p. 27, str. 2; p. 29, str. 13, 14, 15; p. 30, str. 16, 18, 19.

⁶⁸ Ten pat, p. 27, str. 1; p. 32, str. 24.

⁶⁹ Ten pat, p. 29, str. 13, 14, 15.

⁷⁰ Ten pat, p. 26–27, str. 1, 2.

⁷¹ Ten pat, p. 28, str. 7.

⁷² Ten pat, p. 30, str. 16, 18.

⁷³ Ten pat, p. 27, str. 2.

⁷⁴ Ten pat, p. 28, str. 19.

⁷⁵ Ten pat, p. 31–32, str. 23, 24.

⁷⁶ E. G u d a v i č i u s, *Pirmojo Lietuvos Statuto...*, p. 86.

⁷⁷ И. С т а р о с т и н а, *Судебник Казимира...*, с. 261, 263.

⁷⁸ Ten pat, p. 261.

kaitą, kad nusikaltimas yra žala ne tik nukentėjusiajam, bet ir visuomenei, todėl atiduoti jį ieškovo malonei jau nepakanka.

Seimo nutarimai. Seimo nutarimai XVI a. pradžioje paprastai reguliudavo kurią nors vieną tuo metu ypač aktualią gyvenimo sritį. 1507 m. Vilniaus seime karo su Maskva pavojaus akivaizdoje buvo priimti nuostatai dėl valdinių surašymo ir kariuomenės rinkimo. Juose numatytos griežtos bausmės už neatvykimą į kariuomenę⁷⁹. Už neatvykimą paskirtu terminu į nurodytą vietą skirta 100 rublių bauda. Už neatvykimą be rimtos priežasties arba pasitraukimą iš karo be valdovo ar etmono žinios baudžiami mirties bausme (*шыями караны*). Iš tolesnio teksto aiškėja, kad tokių neatvykstančiųjų būdavo gana daug ir bausti jų visų mirties bausme neišdrįsta. Todėl padaryta išlyga, kad „kas neatvyks nurodytu terminu, tas mokės baudą, o kas vėluos ilgiau kaip savaitę, tas praras galvą (*шыю тратум*)“⁸⁰.

Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį Minsko seime buvo priimti kariuomenės nuostatai⁸¹. Juose reglamentuotos bausmės už nusikaltimus kariuomenėje ir karo metu. Čia mirties bausmių įvairovė dar didesnė. Už žmonių plėšimus, rastų daiktų, vertų daugiau nei puskapis grašių, pasisavinimą, paaiškėjus, kad tas daiktas vogtas, už medžio su bitėmis nukirtimą numatyta mirties bausmė pakariant. Ji įvardyta terminais, vartotais jau Kazimiero teisyne, nurodančiais bausmės atlikimo būdą arba priemonę – *обесити* arba *на шыбеніцу*. Pastarasis terminas nuostatuose vartojamas gerokai dažniau. Įdomu tai, kad kitaip, nei Kazimiero teisyne, nuostatuose už pavogtą arklį mirties bausmė neskiriama. Reikalaujama jį grąžinti ir atlyginti nukentėjusiajam. Už savavališką pasišalinimą iš kariuomenės net kilmingo asmens laukė mirtis kartuvėse⁸². Už nestojimą į karo tarnybą jis turėjo *шыю тратум*, o už pabėgimą iš tarnybos siunčiamas *на шыбеніцу*. Tuo tarpu už kito sužalojimą kardu kariuomenėje turėjo būti nukirsdintas (*шыя втять*).

Taigi, iki XVI a. trečiojo dešimtmečio Lietuvos teisės aktuose išskirtos dvi mirties bausmės – pakorimas ir nukirsdinimas, skiriamos už turtinius, valstybinius ir karinius nusikaltimus. Jų skyrimas labiausiai priklausė nuo padarytos žalos dydžio ir recidyvo.

Mirties bausmė Lietuvos Statutuose

Pirmajame Lietuvos Statute teigiama, kad visi valstybės gyventojai, tiek varginai, tiek turtingi, turi būti teisiami viena rašytine teise⁸³. Statutas buvo rašomas ne tik

⁷⁹ Vilnius, 1507 02 02. Vilniaus seimo, vykusio per Grabnyčiaus 1507 Viešpaties metais, nutarimas, *LM, Užrašymų knyga 8*, p. 296–297.

⁸⁰ Ten pat.

⁸¹ 1507 08 13. Kariuomenės nuostatai, priimti Minsko seime, ten pat, p. 304–305.

⁸² Ten pat, p. 305.

⁸³ ILS 1.9.

remiantis paprotine teise, valdovų privilegijomis, seimų nutarimais, bet ir humanizmo epochos teisės mokslu. Stiprėjant luominei savimonei, save suvokiant kaip tam tikro luomo, sluoksniu, o plačiau kaip tam tikros visuomenės atstovą, keitėsi nusikaltimo ir bausmės sampratos. XV a. nusikaltimas buvo suvokiamas kaip asmeninė skriauda, bausmė – kaip nukentėjusio patenkinimas atlyginant nuostolius. XVI a. buvo įtvirtinta nuomonė, kad nusikaltimas yra blogis, daromas visuomenei ir valstybei, o nusikaltėlis yra nusistovėjęsios visuotinės tvarkos ir ramybės griovėjas, kuris ir atsakyti už savo nusikaltimą turi ne tik konkrečiam asmeniui, bet ir visuomenei⁸⁴. Pirmajame Statute ši nuostata dar derinta su asmeninės skriaudos samprata, o Antrajame ir ypač Trečiajame ji galutinai įsivertino. Todėl Statutuose sparčiai daugėjo viešų bausmių, sudarančių sąlygas visuomenei dalyvauti vykdant teisingumą. Tai turėjo ją suvienyti, ugdyti jos nepakantumą nusikaltimams. Kartu viešos bausmės turėjo atlikti įbauginimo ir prevencinę funkcijas. Todėl Statutuose greta pakorimo ir nukirsdinimo atsirado daugybė kvalifikuotų mirties bausmių. Be to, Trečiajame Statute įtvirtintas požiūris, kad nusikaltimas yra padaromas ne tik visuomenei, bet ir Dievui, savo veiksmais jį įžeidžiant⁸⁵. Todėl bausmė turėjo sutaisyti su Dievu.

XVI a. antroje pusėje keitėsi ir terminai mirties bausmei nusakyti. Pirmajame Statute šiai bausmei įvardyti dažniausiai vartotas jau privilegijose sutiktas terminas *шию тратить* (kaklo / galvos netekti)⁸⁶. Vėliau vietoj *шия* vis dažniau vartojamas terminas *горло* (gerklė) – *горло тратити* (gerklės netekti)⁸⁷, *на горло сказати* (gerkle pasmerkti), *горлом маеть быти каран* (gerkle turi būti baudžiamas)⁸⁸. E. Gudavičius terminą *горло*, kaip ir *шия* siūlė versti terminu *galva* – mirties bausmė kaip galvos netekimas, atsakymas galva⁸⁹. Tačiau taip verčiant, ši bausmė dažnai suvokiama kaip nukirsdinimas. Šis terminas turėjo abstraktesnę mirties bausmės prasmę ir, mano nuomone, turi būti suvokiamas kaip gyvybės netekimas, atsakymas gyvybe. Juo galėjo būti įvardijama net kvalifikuota mirties bausmė, pavyzdžiui, sudeginimas – *на горле огнемь каран*⁹⁰. Tą patį reiškė ir terminai *страченье головы*⁹¹, *страченье шию*⁹². Vytautas Raudeliūnas palaikė nuomonę, kad kartais jie galėjo reikšti ne tik bendrą mirties bausmės terminą, bet ir būdą, kaip atliekama mirties bausmė – pakorimą nekilmingam ir nukirsdinimą kilmingam as-

⁸⁴ Г. Демченко, *Наказания по Литовскому Статуту...*, с. 14.

⁸⁵ *пан бог бываеть ображон* – III LS XIV.30.

⁸⁶ I LS II.11, VI.17, VII.1.

⁸⁷ I LS II.12, II.14; VII.2, VII.14, VII.21.

⁸⁸ I LS I.6; VII.6, VII.15; XIII.27; II LS III.41; III LS III.48.

⁸⁹ E. Gudavičius, *Kaip reikėtų versti...*, p. 222.

⁹⁰ III LS I.16.

⁹¹ I LS I.1.

⁹² I LS VII.29.

meniui⁹³, t. y. paprastą, nekvalifikuotą mirties bausmę, priklausomą nuo luomo. Mirties bausmė buvo įvardijama ir bendriniu terminu *смерть* (mirtis) – *на смерть сказати* (mirčiai pasmerkti)⁹⁴, *вольна от смерти* (laisva nuo mirties)⁹⁵, *смертью ганебную* (gėdinga mirtimi)⁹⁶. Pakorimo bausmei įvardyti išliko tie patys terminai, vartoti XV a. – *на шубеницу*⁹⁷, *на обешение, звесити, обесити*⁹⁸. Tik Antrajame ir Trečiajame Statutuose dažniau vartojamas terminas *на шубеницу*. Tokią bausmę galėjo reikšti ir terminas *каран яко злодей*⁹⁹ – vagys nuo seno buvo kariami. Sudeginimas buvo apibrėžiamas kaip bausmė ugnimi – *на горле огнем каран, огнем спален*¹⁰⁰. Ketvirčiavimas – terminu *четвертованье*¹⁰¹, o sodinimas ant kuolo – *на паль битьем*¹⁰². Keletas bausmių neturėjo konkrečių terminų. Jų atlikimo būdas buvo tiesiog išsamiai aprašomas¹⁰³.

Toliau detaliam aptarsime, kaip trijuose Lietuvos Statutuose plėtėsi mirties bausmės taikymas. Istoriografijoje, analizuojant Statutų baudžiamąją teisę, visi nusikaltimai buvo suskirstyti į keletą grupių¹⁰⁴. Šiuo šiek tiek modifikuotu skirstymu naudosimės ir šiame tyrime. Mirties bausmė buvo numatyta už kai kuriuos valstybinius, karinius, turtinius nusikaltimus, nusikaltimus teisingumui, gyvybei ir sveikatai, dorovei ir religijai.

Valstybiniai nusikaltimai. Valstybiniams nusikaltimams priskiriami veiksmai, nukreipti prieš valdovą ir valstybę. Pirmajame Statute, lyginant su 1507 m. privilegija Kijevo žemei, valstybinių nusikaltimų sąvoka išplėsta. Tai ne tik tiesioginis veikimas prieš valdovą, bet ir prieš jo skirtus pareigūnus¹⁰⁵. Antrajame Lietuvos Statute pasikėsinimo į valdovą samprata dar smulkiau išskirstyta – sąmokslas, pasikėsinimas į valdovą, perversmas, pagalba priešui¹⁰⁶. Už tai nuteistasis turėjo netekti ne tik gyvybės, bet ir garbės bei turto¹⁰⁷. Trečiajame Statute pridėtas ginklo panaudojimas valdovo akivaizdoje.

⁹³ В. Рауделюнас, К толкованию юридических терминов Литовского Статута, *Acta Baltico-Slavica*, t. 7, 1970, s. 39.

⁹⁴ I LS IX.1.

⁹⁵ III LS XI.34.

⁹⁶ III LS XI.7.

⁹⁷ I LS XIII.6, XIII.10; III LS XIV.13, XIV.19.

⁹⁸ I LS XIII.9, XIII.22.

⁹⁹ I LS XIII.1; III LS XIV.27.

¹⁰⁰ I LS I.5; VI.8; III LS I.16.

¹⁰¹ III LS XI.9, XI.16, XI.17.

¹⁰² III LS XI.17.

¹⁰³ III LS XI.7, XI.17.

¹⁰⁴ И. А. Малиновский, *Учение о преступлении...*, с. 40–165; S. Vansevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai*, p. 35.

¹⁰⁵ I LS I.6.

¹⁰⁶ II LS I.3.

¹⁰⁷ II LS I.3, I.4, I.5; III LS I.3.

Už nužudymą valdovo dvare arba bet kurioje valdovo buvimo vietoje numatytas garbės netekimas, mirties bausmė ir dvigubi galvapinigiai¹⁰⁸. Gyvybės ir garbės atėmimas taip pat grėsė už valstybės išdavystę ir pabėgimą į priešišką šalį¹⁰⁹. Už ginklų bei geležies išvežimą irgi numatyta mirties bausmė¹¹⁰. Visais šiais atvejais konkreti mirties bausmė nenurodyta. O už valdovo dokumentų, antspaudų klastojimą arba sąmoningą naudojimąsi suklastotais numatyta kvalifikuota mirties bausmė – sudeginimas¹¹¹. Antrajame ir Trečiajame Statutuose šis straipsnis papildytas privačių dokumentų, parašų, išrašų, testamentų klastojimu, už tai taip pat skiriama mirties bausmė, tačiau nedetalizuota, kokia¹¹². Antrajame ir Trečiajame Statutuose sudeginimo bausmė nurodyta ir už monetų bei brangiųjų metalų klastojimą¹¹³.

Kai kurie nusikaltimai, už kuriuos bausta mirties bausme, galėjo būti valstybiniai ir nusikaltimai teisingumui. Pavyzdžiui, mirties bausmė grėsė už valdovo išduotų apsaugos raštų (gleito, laidavimo rašto) sulaužymą¹¹⁴. Trečiasis Statutas numatė atskirą bausmę už valdovo pasiuntinio arba vaznio nužudymą¹¹⁵. Visais šiais atvejais, paminant valdovo valią, buvo įžeidžiama jo didybė. Taip pat pakenkta teisingumo vykdymui.

Kariniai nusikaltimai. Kaip paaiškėjo tyrimo metu, už kai kuriuos karinius nusikaltimus mirties bausmė buvo numatyta 1507 m. seimo nutarimuose. Tos nuostatos Statutuose buvo dar labiau išplėtos – galvos turėjo netekti tie, kurie, būdami karinėje tarnyboje, užpultų vienas kitą, gurguolę arba stovyklą, ką sužeistų, sumuštų ar išprievartautų, ar grįždami iš karo ar surašymo šalies gyventojus plėštų¹¹⁶. Pirmajame Statute buvo aiškiau apibrėžti atvejai, kada mirtimi baudžiama už neatvykimą, vėlavimą ar pasišalinimą iš tarnybos¹¹⁷. Svarbiausiu rodikliu skiriant bausmę tapo priešas per tą laiką valstybei ar jos gyventojams padaryta žala¹¹⁸. Jeigu jos nebūdavo – numatyta lengvesnė bausmė. Vėliau Statutuose mirties bausmės už tai iš viso nebeliko. Vietoj jos buvo numatytas turto

¹⁰⁸ III LS I.9, I.10.

¹⁰⁹ II LS I.6; III LS I.6.

¹¹⁰ II LS III.41; III LS III.48.

¹¹¹ I LS I.5. Tačiau praktikoje mirties bausmė už šiuos nusikaltimus ne visada buvo taikoma arba pakeičiama kitokia mirties bausme (nukirsdinimu, pakorimu) – R. R a g a u s k i e n ė, Galimybės klastoti bajorijos dokumentus LDK XVI a., *Istorijos šaltinių tyrimai*, sud. D. Antanavičius, D. Baronas, t. 1, Vilnius, 2008, p. 228, 234–235.

¹¹² II LS I.12; III LS I.16.

¹¹³ II LS I.13; III LS I.17.

¹¹⁴ II LS I.8, I.21; III LS I.13, I.24.

¹¹⁵ III LS I.24.

¹¹⁶ I LS II.14; II LS II.23; III LS II.18, II.21.

¹¹⁷ I LS II.11.

¹¹⁸ I LS II.12.

konfiskavimas, garbės netekimas arba ilgesnė ir sunkesnė tarnyba¹¹⁹. Susiformavus luominei savimonei, luomo teisių netekimas (infamija, banicija) tapo ypač skaudžia bausme.

Nusikaltimai teisingumui. XVI a. visoje Lietuvos Kunigaikštystėje buvo sukurta vienoda teismų sistema. Statutai reglamentavo jų darbą, teismų pareigūnų funkcijas. Taip pat numatė priemones tvarkai juose apsaugoti. Visi Statutai skyrė mirties bausmę už bet kokį nužudymą arba sužalojimą pačiame teisme, pavieta arba mieste, kur teismas vykdavo¹²⁰. Antrasis ir Trečiasis Statutai buvo papildyti mirties bausme už teismo pareigūnų – teisėjo, pateisėjo, raštininko, vaznio – nužudymą ar sužalojimą. Bausmė derinta su galvapingiais arba atlygiu už žaizdas, kurie būdavo išieškomi iš nuteistojo turto, o kartais ir su garbės netekimu¹²¹. Prie nusikaltimų teisingumui reikėtų priskirti ir teismo pareigūnų nusikaltimus, padarytus einant savo pareigas. Antrajame Statute buvo numatyta, kad, jeigu teismo pareigūnas sužeistų arba nužudytų ką nors teisme, jam taip pat grėstų mirties bausmė ir galvapingiai iš jo turto, o Trečiajame Statute dar ir infamija¹²². Taip pat prokurorius, sąmoningai pakenkęs savo kliento interesams, jeigu jis bajoras, turėjo netekti garbės, o nebajoras buvo baudžiamas mirties bausme¹²³. Vaznio už melagingus paliudijimus teisme taip pat laukė mirtis¹²⁴. Taigi, Statutai nuo galimos pareigūnų savivalės ar papirkinėjimų saugojo ne tik teismą, bet ir besikreipiančius į jį.

Turtiniai nusikaltimai. Turtiniams nusikaltimams buvo priskiriamos įvairios vagystės. Kaip ir Kazimiero teisyne labai svarbi buvo pavogto daikto vertė. Jeigu vagis sugaunamas su įkalčiu, kurio vertė didesnė, nei nustatyta suma (Statutuose ji skyrėsi), nepriklausomai nuo luomo, jam skirta mirties bausmė kartuvėse¹²⁵. Jeigu vertė mažesnė – įkaltį nurodyta gražinti, atlyginti nuostolius ir vagį, jeigu tai nekilingas asmuo, išplakti rimbais¹²⁶. Antrą kartą sugautas su jau nesvarbu kokios vertės įkalčiu, pagal Pirmąjį Statutą baustas kartuvėmis¹²⁷. Trečiasis Statutas šią bausmę švelnino – už antrą kartą numatė išplakimą, ir tik už trečią – mirties bausmę¹²⁸. Griežčiau buvo baudžiama už vagystes valdovo dvare – už antrą net menką vagystę valdovo dvare grėsė mirtis¹²⁹. Trečiasis Statutas

¹¹⁹ III LS II.1; II.10; II.13.

¹²⁰ I LS VI.17; II LS IV.39; III LS I.10; IV.62, IV.64.

¹²¹ ILS IV.40; III LS IV.7, IV.11.

¹²² II LS IV.41; III LS IV.63.

¹²³ II LS IV.35, IV.36; III LS IV.59.

¹²⁴ II LS IV.5; III LS IV.9.

¹²⁵ I LS XIII.1; II LS XIV.22; III LS XIV.3.

¹²⁶ I LS XIII.1; II LS XIV.4.

¹²⁷ I LS XIII.1.

¹²⁸ III LS XIV.7.

¹²⁹ II LS XIV.20; III LS XIV.22.

švelnino bausmes ir už kitas vagystes. Už arklių vagystę numatyta bauda¹³⁰. Už žuvų vagystę iš ežero ar tvenkinio tik po trečio karto numatyta mirties bausmė¹³¹. Tuo tarpu Antrasis Statutas tokią bausmę numatė iš karto, net nepriklausomai nuo žuvies kiekio¹³². Už klėties apvogimą su įkalčiu, nesvarbu bajoro ar valstiečio, vagis turėjo sumokėti, dėl ko ieškovas prisieks, ir pagal Pirmąjį Statutą siųstas į kartuves, o Antrajame ir Trečiajame Statute mirties bausmė tiksliai neįvardyta¹³³. Mirties bausmė grėsė ir už žvėrių medžioklę svetimoje girioje¹³⁴, bičių medžio išplėšimą, kai sugaunamas su įkalčiais¹³⁵, paklydusio gyvulio pasisavinimą¹³⁶. Antrasis Lietuvos Statutas kartojo ir Kazimiero teisyne nuostata dėl bausmės už priklausomų žmonių išvedimą¹³⁷.

Skiriant mirties bausmę kaltinamajam vagyste, iš ieškovo reikalauta priesaikos. Nusikaltimo įrodymas, sulaikius įtariamąjį be įkalčio, priklausė nuo jo socialinio sluoksnio. Bajoras, apkaltintas vagyste, pirmus tris kartus galėjo apsiginti priesaika, tačiau po kiekvieno kaltinimo turėjo statyti vis daugiau bendrapriesaikininkų. Tik apkaltinus ketvirtą kartą ir ieškovui su liudininkais prisiekus, turėjo būti baudžiamas kartuvėmis¹³⁸. Tačiau ieškovui bajorui reikėjo turėti du liudininkus, o paprastam žmogui – net šešis, ir du iš jų turėjo būti bajorai. Jeigu vagyste be įkalčių kaltintas paprastas žmogus, mirtimi buvo baudžiamas apkaltinus antrą kartą¹³⁹.

Prie turtinių nusikaltimų reikėtų priskirti ir padegimus. Antrajame Statute už tai skiriama mirties bausmė nedetalizuota¹⁴⁰, Trečiajame Statute – sudeginimas¹⁴¹.

Nusikaltimai gyvybei ir sveikatai. Ikistatutinio laikotarpio teisės aktuose mirties bausmė už tokio tipo nusikaltimus nebuvo numatyta. Nusikaltęs asmuo atsipirkdavo sumokėjęs galvapiņius už nužudymą arba žaizdinę už sužalojimą. Šių bausmių atsiradimą galbūt reikėtų sieti su humanizmo idėjų plitimu, žmogaus kaip atskiro individo vertės suvokimu. Taip pat krikščioniškos pasaulėžiūros įsitvirtinimu. Skiriant mirties bausmę už šiuos nusikaltimus, buvo atsižvelgiama į tai, kaip jie įvykdyti – planuotai, staiga užsidegus pykčiu ar iš pasalų. Taip pat bausmė priklausė nuo to, kuo ir kada įvykdytas

¹³⁰ III LS XIII.2, XIII.3.

¹³¹ III LS XIV.27.

¹³² II LS XIV.26.

¹³³ I LS XIII.10; II LS XIV.11; III LS XIV.14.

¹³⁴ I LS IX.1.

¹³⁵ II LS X.14.

¹³⁶ I LS XIII.24; II LS XIV.24; III LS XIV.25.

¹³⁷ II LS XIV.29.

¹³⁸ I LS XIII.9, XIII.15; II LS XIV.7, XIV.16; III LS XIV.10, XIV.19.

¹³⁹ III LS XIV.20.

¹⁴⁰ II LS X.17.

¹⁴¹ III LS XI.18.

nusikaltimas, bei nuo nusikaltėlio ir nukentėjusiojo socialinės padėties. Pirmajame Statute nurodyta, kad jeigu asmuo kieno namus smurtu užpultų, turėdamas tikslą nužudyti, net jeigu nesužeistų nieko, vis tiek gyvybės turėtų netekti¹⁴². Antrajame ir Trečiajame Statutuose bausmė šiek tiek švelninama. Antrajame Statute mirties bausmė numatyta tik už nužudymą ir sužalojimą antpuolio metu¹⁴³. Trečiajame Statute bausmės dar labiau diferencijuotos: už nužudymą visi antpuolio dalyviai turėjo būti baudžiami mirtimi, už sužeidimą – mirtimi baudžiamas vienas, kiti – įkalinimu bokšto rūsyje¹⁴⁴. Tačiau jeigu užpuolikai ne bajorai, o paprasti žmonės, tiek už nužudymą, tiek už suluošinimą visiems skiriama mirties bausmė¹⁴⁵. Pagal Antrąjį ir Trečiąjį Statutus tokia pati bausmė laukė už nužudymą ar sužalojimą antpuolio metu ne tik privačioje valdoje, bet ir mieste, nakvynės namuose, viešame kelyje, bažnyčioje¹⁴⁶. Kad bausmė būtų skirta, reikėjo priesaikų. Nužudymo atveju turėjo prisiekti nužudytojo šeimos nariai su kaimynais arba šeimyna. Sužeidimo atveju prisiekdavo pats nukentėjęs su 6 bendrapriesaikininkais. Jeigu tiek nerasdavo, užpuolikas mirties bausmės išvengdavo ir būdavo baudžiamas tik 12 savaičių kalėjimo, bauda ir atlygiu pagal sluoksnį¹⁴⁷.

Už nužudymą dvikovoje taip pat grėsė mirtis, nepriklausomai nuo to, kuris kurį kvietė, nes dvikovos buvo draudžiamos. Šiuo atveju nereikėjo mokėti ir galvpinigių¹⁴⁸. Jeigu bajoras būdavo nužudomas ne antpuolio metu, iš visų dalyvavusių nusikaltime bajorų vienam turėjo būti skirta mirties bausmė, kitiems kalėjimas. Jeigu žūdavo keli bajorai, mirties bausmė būdavo skiriama tokiam skaičiui asmenų, kiek bajorų buvo nužudyta¹⁴⁹. Tačiau jeigu bajorą nužudytų paprasti žmonės, jie visi turėjo būti baudžiami mirtimi, arba vieno bajoro gyvybė buvo prilyginta septynių paprastų žmonių gyvybei¹⁵⁰. Trečiasis Statutas šį skaičių sumažino iki 3¹⁵¹. Bajoras už paprasto žmogaus nužudymą ne antpuolio metu, jį sulaikius nusikaltimo vietoje, taip pat baustas mirtimi. Tačiau vis tiek reikalauta ieškovo ir 6 liudininkų priesaikų¹⁵². Paprastam žmogui nužudžius nekilmingą, tam, kad nusikaltusįjį nubaustų mirties bausme, ieškovui reikėjo rasti du bendrapriesaikininkus¹⁵³. Bajorui

¹⁴² I LS VII.1.

¹⁴³ II LS XI.1.

¹⁴⁴ III LS XI.1.

¹⁴⁵ III LS XI.49.

¹⁴⁶ II LS XI.1, XI.3; III LS XI.1, XI.3, XI.31.

¹⁴⁷ II LS XI.2, XI.23.

¹⁴⁸ III LS XI.14.

¹⁴⁹ II LS XI.12; III LS XI.29.

¹⁵⁰ II LS XI.12.

¹⁵¹ III LS XI.49.

¹⁵² III LS XII.1.

¹⁵³ III LS XII.2.

mirties bausmė grėšė ir už žydo nužudymą, tačiau jis turėjo būti sulaikytas nusikaltimo vietoje¹⁵⁴. Paprastam žmogui už tą patį nusikaltimą mirtis grėšė ir nesulaikytam vietoje. Mirties bausmė netaikyta už nužudymą ginantis ar ginant šeiminingą¹⁵⁵.

Ypač žiaurios bausmės buvo numatytos už suplanuotą žmogžudystę iš pasalų. Bajoras už kito bajoro nužudymą turėjo būti ketvirčiuojamas arba sodinamas ant kuolo¹⁵⁶. Paprastas žmogus turėjo būti žiauriai nukankintas. Už sužeidimą iš pasalų taip pat grėšė mirties bausmė¹⁵⁷. Tokia pat bausme turėjo būti baudžiamas ir nusikaltimą sukurstęs žmogus. Ketvirčiavimu turėjo būti baudžiamas ginčo metu peiliu nudūręs kilme sau lygų arba aukštesnį asmenį¹⁵⁸. Sugriežtinta bausmė tarnui už savo pono nužudymą. Pagal Antrąjį Statutą jis tiesiog baustas mirtimi¹⁵⁹, o pagal Trečiąjį – ketvirčiavimu kaip išdavikas¹⁶⁰.

Atskiri Statutų straipsniai numatė bausmes už šeimos narių nužudymus. Mirtis grėšė už vyro, žmonos, brolio, sesers ar uošvio nužudymą¹⁶¹. Už tėvo ar motinos nužudymą buvo numatyta ypač žiauri bausmė, tikriausiai perimta iš Romos teisės, – vežiojant po turgaus aikštę, nusikaltusiojo kūnas turėjo būti draskomas replėmis. Po to įdėtas į odinį maišą kartu su šunimi, gaidžiu, žalčiu ir kate, užrištas ir paskandintas¹⁶². Tačiau tėvai už vaikų nužudymą buvo baudžiami tik kalėjimu – 1 metus ir 6 savaites¹⁶³. Tik laisvo elgesio moteris, atsikračiusi vaisiaus ar nužudžiusi kūdikį, buvo baudžiama mirties bausme kartu su bendrininkais¹⁶⁴. Tačiau už suaugusio žmogaus, gimusio iš nesantuokinio ryšio, nužudymą mirties bausmė nebuvo skiriama¹⁶⁵. Šiuose straipsniuose buvo įtvirtintas to meto požiūris į tėvų ir vaikų tarpusavio santykius, nesantuokinius ryšius. Trečiajame Statute atskirai išskirtas nėščios moters nužudymas, už kurį taip pat grėšė mirties bausmė¹⁶⁶.

Mirties bausme galėjo būti baudžiami ir tiesiogiai nenužudę, tačiau savo veiksmais prie mirties prisidėję asmenys. Pavyzdžiui, jeigu kas nors neteisėtai įkalintų bajorą, o tas mirtų, įkalinęs asmuo turėjo būti baudžiamas kaip žudikas¹⁶⁷. Jeigu kas grasintų

¹⁵⁴ III LS XII.7.

¹⁵⁵ II LS 19.

¹⁵⁶ III LS XI.17.

¹⁵⁷ Ten pat.

¹⁵⁸ III LS XI.16.

¹⁵⁹ II LS XI.18.

¹⁶⁰ III LS XI.9.

¹⁶¹ I LS VII.15; II LS XI.10, XI.17; III LS XI.6, XI.8.

¹⁶² II LS XI.16; III LS XI.7.

¹⁶³ III LS XI.7.

¹⁶⁴ III LS XI.60.

¹⁶⁵ III LS XIV.32.

¹⁶⁶ III LS XI.15.

¹⁶⁷ III LS XI.28.

kitam mirtimi ir tas būtų nužudytas, grasintojas po ieškovų priesaikų baustas mirties bausme¹⁶⁸. Šia nuostata gana dažnai naudotasi raganų teismuose, siekiant įrodyti nusikaltimą¹⁶⁹.

Nusikaltimai dorovei ir religijai. Pirmajame Statute prie šių nusikaltimų galima priskirti tik moters išprievartavimą¹⁷⁰, o Antrajame ir Trečiajame Statutuose jų skaičius labai išaugo. Turbūt didžiausią įtaką tam turėjo krikščioniško gyvenimo būdo įsitvirtinimas, siekis apsaugoti jo vertybes. Antrajame Statute atsirado mirties bausmė už priverstinę merginos ar moters santuoką be jos tėvų, brolių, giminaičių ir jos pačios sutikimo¹⁷¹. Trečiajame – už svetimos žmonos pagrobimą arba išvežimą jai sutikus. Pirmu atveju mirtimi baudžiamas jos pagrobėjas, antru – abu¹⁷². Už santuokinę neištikimybę, prisiekus vyrui ir dviem liudininkams, taip pat abu neištikimieji turėjo būti baudžiami mirtimi¹⁷³. Tačiau vyras, išdavęs žmoną, mirtimi baustas tik už oficialią dvipatystę¹⁷⁴. Už sąvadavimą, kaltinant antrą kartą, irgi numatyta mirtis¹⁷⁵.

Nusikaltimai religijai fiksuoti jau Jogailos privilegijose, bet tik XVI a. pirmoje pusėje už juos įvardytos konkrečios mirties bausmės. Antrajame Statute buvo įtvirtintas 1540 m. seimo nutarimas dėl krikščionių vaikų vertimo į musulmonų ar judėjų religiją¹⁷⁶. Už šį nusikaltimą grėsė sudeginimas¹⁷⁷. Mirtis grėsė ir už kitatikiams tarnaujančios krikščionės vertimą būti jų vaiko žindyve¹⁷⁸. Trečiasis Statutas šią bausmę sušvelnino ir numatė 20 kapų grašių baudą¹⁷⁹. Už raganavimą, kurį taip pat būtų galima priskirti prie nusikaltimų religijai, konkreti bausmė Statutuose nenurodyta. Tačiau praktikoje gana dažnai buvo skiriama mirties bausmė sudeginant¹⁸⁰.

Pagal Lietuvos Statutus mirties bausme buvo baudžiami ne tik nusikaltimą atlikę ar jam sukurstę asmenys. Bendrininkavimu, už kurį grėsė tokia pat bausmė, buvo laikomas

¹⁶⁸ II LS XI.11.

¹⁶⁹ *Raganų teismai Lietuvoje*, parengė K. Jablonskis, R. Jasas, Vilnius, 1987, p. 42, 45, 47, 53, 84, 212, 297.

¹⁷⁰ I LS VII.6; II LS XI.8; III LS XI.12.

¹⁷¹ II LS XI.9; III LS XI.13.

¹⁷² III LS XIV.29.

¹⁷³ III LS XIV.30.

¹⁷⁴ III LS V.22.

¹⁷⁵ III LS XIV.31.

¹⁷⁶ *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией*, t. 1, Санкт-Петербург, 1863–1892, nr. 104.

¹⁷⁷ II LS XII.5; *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*, nr. 104.

¹⁷⁸ II LS XII.5.

¹⁷⁹ III LS XII.9.

¹⁸⁰ G. Zujienė, *Theatrum poenarum Lietuvos raganų teismuose XVI – XVIII a., Ministri historiae. Pagalbiniai istorijos mokslai LDK tyrimuose*, sud. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius, 2013, p. 343–362.

ir nusikaltėlių priglaidimas bei slėpimas, žinant apie jų padarytus nusikaltimus¹⁸¹ arba neįrodžius, kad nežinojo¹⁸².

Bausmės išvengimo būdai. Statutuose buvo numatyti atvejai, kada mirties bausmės už padarytus nusikaltimus buvo galima išvengti. Trečiasis Statutas tokiose bylose numatė 3 metų senaties terminą. Jeigu auka ar jo giminaičiai (nužudymo atveju) per tą laiką nesikreipdavo į pilies teisumą, prarasdavo teisę vėliau reikalauti teisingumo¹⁸³. Be to, buvo nustatytas amžius, nuo kurio buvo galima skirti šią bausmę. Antrajame Statute – 14, Trečiajame – 16 metų¹⁸⁴. Jaunesniems numatytos švelnesnės bausmės. Nuo mirties bausmės buvo atleidžiama besilaukianti moteris, kol pagimdys kūdikį¹⁸⁵, taip pat psichiškai nesveiki asmenys. Buvo numatyta, kad jeigu tokį žmogų kas nors kurstyti nusikalsti ir duotų ginklą, pats būtų baudžiamas mirtimi. Kitaip vertinta situacija, jeigu žmogus nusikalstų kilus laikinam pamišimo priepuoliui. Tada asmuo taip pat baustas mirties bausme, nes žinodamas apie savo negalią, privalėjo imtis priemonių, kad nuo jo nenukentėtų kiti¹⁸⁶. Atleisti nuo mirties bausmės kartais galėjo pats nukentėjęsysis. Pavyzdžiui, išprievartauta mergina galėjo išgelbėti gyvybę skriaudikui ištekėdama už jo¹⁸⁷. Neištikimą žmoną – vyras, nereikalaudamas jai mirties bausmės¹⁸⁸. Mirties bausmei už netikrą kaltinimą taip pat darytos išlygos. Pavyzdžiui, numatyta, kad ši bausmė netaikoma tada, kai neteisingai apkaltintas buvo įtartinas žmogus arba apkaltina iš didelio sielvarto¹⁸⁹. Pagal Pirmąjį Statutą mirties bausmės už nusikaltimą, išskyrus vagystę, galima buvo išvengti pasiduodant ieškovui į nelaisvę¹⁹⁰. Tuo tarpu Trečiasis Statutas uždraudė nuteistuosius imti į amžiną nelaisvę¹⁹¹. Mirties bausme nuteistą vagį nuo kartuvių buvo galima išpirkti¹⁹². Tačiau išsipirkęs arba išprašytas globėjų bajoras netekdavo garbės ir bajoriškų privilegijų¹⁹³.

¹⁸¹ II LS XI.5; III LS XI.36.

¹⁸² II LS XI.29, XI.30; III LS XI.37.

¹⁸³ III LS IV.35.

¹⁸⁴ II LS XIV.8; III LS XIV.11.

¹⁸⁵ III LS XI.34.

¹⁸⁶ III LS XI.35.

¹⁸⁷ II LS XI.8; III LS XI.12.

¹⁸⁸ III LS XIV.29.

¹⁸⁹ II LS XIV.30.

¹⁹⁰ I LS XI.12.

¹⁹¹ III LS XII.11.

¹⁹² I LS XIII.6; II LS XIV.10.

¹⁹³ I LS XVII.29; II LS XI.33; III LS XI.57.

Baudžiamosios teisės papildymai poststatutiniu laikotarpiu (iki XVII a. vidurio)

Jau 1592–1594 m. buvo sudaryta komisija Trečiajam Statutui pataisyti, bet apie jos darbą nieko konkretaus nežinoma. V. Raudeliūnas yra paskelbęs šio Statuto pataisų nuorašą, kurį datavo XVI a. pabaiga (1594–1600 m.)¹⁹⁴. Ar jis sietinas su prieš porą metų veikusia komisija, neaišku. Šiam tyrimui pataisų nuoraše svarbiausias yra 4 skyriaus 105 straipsnio apie šmeižikiškus įskundimus papildymas. Norint išvengti tokių skundų, bausmės už juos buvo sugriežtintos bei įrašyta papildoma nuostata, kad jeigu apšmeižtajam už tariamą nusikaltimą grėstų mirties bausmė, įrodžius jo nekaltumą, ji būtų skirta šmeižikui (anksčiau ši nuostata galiojo tik valdovo majestoto įžeidimo bylose)¹⁹⁵.

1619 m. Statutas pirmą kartą buvo išverstas į lenkų kalbą. Antrasis leidimas išėjo 1648 m. Šiuose leidimuose straipsnių pabaigoje dažnai pridėti papildymai. Dėl jų reikšmės istorikų nuomonės išsiskyrė. Stanislovo Ptašickio nuomone, ten buvo surašytos nuorodos į privalomas Lietuvai seimų konstitucijas¹⁹⁶. Sergejus Beršadskis teigė, kad tos nuorodos ne visos yra susiję su Lietuvos teisinėmis realijomis, o kai kurios joms net prieštarauja, ir surašytos daugiau teisininkų smalsumui patenkinti, kad galėtų palyginti Lenkijos ir Lietuvos teisės normas¹⁹⁷. Šiuo atveju, manau, reikėtų pritarti S. Beršadskio nuomonei. Peržvelgus įrašus po straipsniais, reglamentuojančiais baudžiamąją teisę, paaiškėjo, kad tik dalis jų yra nuorodos į seimų konstitucijas, tačiau dauguma priimtose iki Statuto pasirodymo arba net iki Liublino unijos. Daug nuorodų į Lenkijos teisės aktus: 1368 m. Kazimiero Didžiojo Vislicos teisyną¹⁹⁸, keletas – į Mazovijos teisės aktus¹⁹⁹, į 1453 m. Kazimiero Jogailaičio Piotrkovo privilegiją²⁰⁰. Nemažai tokių nuorodų iš tikrųjų prieštarauja Statuto normoms. Pavyzdžiui, Statute numatyta mirties bausmė už neteisingą apkaltinimą majestoto įžeidimu. Papildyme nurodoma, kad Lenkijoje mirties bausme už tai baudžiamas tik paprastas žmogus. Bajoras – 100 grivnų ir kalėjimu bokšto rūsyje²⁰¹. Už pareigas einančio vaznio nužudymą Statute taip pat numatyta mirties bausmė, o prieraše – piniginė bauda ir kalėjimas²⁰². Seimo konstitucijos, priimtose po Statuto priėmimo,

¹⁹⁴ V. R a u d e l i ū n a s, Trečiojo Lietuvos Statuto pataisos (XVI a. pab.), *Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV–XIX a.*, ats. red P. Dičius, Vilnius, 1981, p. 129–141.

¹⁹⁵ Ten pat, p. 138.

¹⁹⁶ С. П т а ш и ц к и й, К истории литовского права после Третьего Статута, *Журнал Министерства Народного Просвещения*, октябрь, С.-Петербург, 1893, с. 489–515.

¹⁹⁷ С. А. Б е р ш а д с к и й, *Литовский Статут и польские конституции*, С.-Петербург, 1893, с. 44, 74.

¹⁹⁸ III LS 1619, 1648 I.2, I.6, I.7; XI.12, XI.29; XIII.3; XIV.7, XIV.32.

¹⁹⁹ III LS 1619, 1648 IV.7; XI.29.

²⁰⁰ III LS 1619, 1648 XIV.10.

²⁰¹ III LS 1619, 1648 I.2, I.5.

²⁰² III LS 1619, 1648 IV.11.

dažnai tik dar kartą patvirtindavo Statuto normas. Daugiausia papildymų buvo dėl opiausių to meto problemų – viešosios tvarkos, tvarkos kariuomenėje, monetų klastojimo, moterų grobimo ir totorių padėties. Pavyzdžiui, 1601 m. konstitucija, remdamasi Statutu, uždraudė visuose susibūrimuose turėti bet kokį šaunamąjį ginklą. O jeigu kas nepaklus ir tokiu ginklu nužudys ar sužeis, tas ne tik galvapinigius ar atlygį turės mokėti, bet neteks gyvybės ir garbės²⁰³. Joje dar kartą patvirtintos Lenkijos ir Lietuvos etmonų teisės bausti mirties bausme asmenis, kariuomenėje karo metu keliančius neramumus ir vaidus²⁰⁴. Priimama, kad už pilių atidavimą priešui reikia bausti kaip išdavikus. 1611 m. priimtoje Visuomenės saugumo deklaracijoje²⁰⁵ akcentuotas būtinumas griežtai bausti už nusikaltimus viešose vietose remiantis 1601 ir 1598 m. konstitucijomis, kuriose draudžiama paprastam žmogui nešiotis šaunamąjį ginklą grasinant mirties bausme.

1633 m. patvirtinta Lietuvos *Disciplina militaris*, kurioje grasinama mirties bausme už įvairius plėšimus²⁰⁶. Problema, matyt, buvo labai aktuali, nes nuostatai kartojami 1634 ir 1649 m.²⁰⁷ Keletą kartų seimuose buvo keliamas netikrų monetų, privačių kalyklų klausimas²⁰⁸. Ypač dažnai svarstytas Lietuvos totorių klausimas²⁰⁹. 1611 m. konstitucija numatė, kad totorius, tarnaujančius kariuomenėje, už nusikaltimus mirties bausme gali teisti net vėliavininkas²¹⁰. 1616 m. kartojama Statuto nuostata, kad totorius negali turėti tarnų ir žindyvių krikščionių. Jeigu totorius vestų krikščionę, abu būtų baudžiami mirties bausme²¹¹. Statuto straipsnis dėl moterų grobimo²¹² papildytas nuoroda į 1607 m. konstituciją, kurioje kalbama apie nepilnametės pagrobimą²¹³. Dar viena konstitucija dėl pagrobimo buvo priimta 1631 m.²¹⁴ Jose nurodoma, kaip turi vykti nusikaltimo tyrimas, į kokį teismą kreiptis. Prie straipsnio, draudžiančio iš šalies išvežti ginklus²¹⁵, duotos nuorodos į 1620 ir 1626 m. seimų nutarimus, draudžiančius išvežti iš šalies salietrą (naudotą sprogmenų gamyboje), bet baudžiama ne mirties bausme, o 500 grivnų bauda²¹⁶. 1647 m. uždrausta išvežti arklius²¹⁷.

²⁰³ VL, t. II, s. 402.

²⁰⁴ Ten pat, p. 388.

²⁰⁵ Ten pat, t. III, p. 6.

²⁰⁶ Ten pat, t. III, p. 375.

²⁰⁷ Ten pat, t. III, p. 408; t. IV, p. 128.

²⁰⁸ Ten pat, t. II, p. 367, 394.

²⁰⁹ Ten pat, t. II, p. 450; t. III, p. 98.

²¹⁰ Ten pat, t. III, p. 26.

²¹¹ Ten pat, p. 151.

²¹² III LS 1619, 1648 XI.13.

²¹³ VL, t. II, p. 444.

²¹⁴ Ten pat, t. III, p. 326.

²¹⁵ III LS 1648 III.48.

²¹⁶ VL, t. III, p. 185, 252.

²¹⁷ VL, t. IV, s. 54.

Dalis šių konstitucijų buvo skirtos tik Lenkijai, todėl naudoti jų nuostatas Lietuvos teismuose nebuvo privaloma. Tačiau negalima atmesti galimybės, kad kartais praktikoje konkretaus teismo sprendimu jos būdavo pritaikomos.

Išvados

Iki XV a. vidurio valdovų privilegijose įtvirtintas bajorų teisinis imunitetas ir kiekvieno asmeninė atsakomybė už nusikaltimus. Mirties bausmė pirmą kartą oficialiai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teisės aktuose paminėta 1447 m. Kazimiero privilegijoje. Kokia mirties bausmės forma ir už kokius nusikaltimus ji tada taikyta, nedetalizuota. Vėliau, XV a. antros pusės – XVI a. pradžios teisės aktuose, sutinkamos dvi mirties bausmės – pakorimas ir nukirsdinimas. Kartuvės grėšė už įvairias vagystes, plėšimus, medžio su bitėmis nukirtimą, taip pat už savavališką pasišalinimą iš kariuomenės. Nukirsdinimas buvo numatytas už neramumų kėlimą kariuomenėje. Kitais atvejais – už valdovo ir valstybės išdavystę, nestojimą į karo tarnybą valstybei esant pavojuje – konkreti mirties bausmė nebuvo nurodoma. Ne visoje valstybės teritorijoje šios bausmės buvo taikomos vienodai. Egzistavo vietos papročių nulemti, valdovų privilegijose užfiksuoti skirtumai. Taip pat negalima teigti, kad rašytiniais teisės aktais buvo kuriamos vien naujos teisės normos. Dalis jų galėjo egzistuoti anksčiau ir, tik iškilus būtinybei, tam, kad įgautų didesnę reikšmę, buvo fiksuotos raštu.

XVI a. viduryje įsitvirtinus sampratai, kad nusikaltimas yra žala ne tik konkrečiam asmeniui, bet ir visuomenei, mirties bausmių už įvairius nusikaltimus labai padaugėjo. Žala visuomenei buvo kompensuojama pašalinant iš jos nusikaltusį asmenį. Kartu tai turėjo būti ir tam tikra prevencinė priemonė. Be to, buvo preciziškiau diferencijuojami nusikaltimai ir bausmės. Statutuose buvo išplėsta valstybinių nusikaltimų samprata. Tokiu būdu padaugėjo mirties bausmių už juos. Pirmajame Statute ji numatyta dviejuose straipsniuose, o Trečiajame – šešiuose, ir dar du straipsniai už valdovo apsaugos raštų laužymą. Už didžiausią skriaudą visuomenei darančius nusikaltimus (dokumentų, antspaudo, monetų klastojimą) numatytos net kvalifikuotos bausmės sudeginant. Tuo metu mirties bausmių už karinius nusikaltimus Statutuose mažėjo. Tai galėjo lemti bajorų karo prievolės reikšmės mažėjimas atsiradus samdomai kariuomenei. Neliko mirties bausmės už neatvykimą į tarnybą bei bausmės kartuvėse už savavališką pasišalinimą iš jos. Antrajame ir Trečiajame Statutuose bausmės bajorams susiejamos su bajoriška garbe. Spartus įvairių institucijų (teismų, seimelių) kūrimasis sąlygojo jas ir jų pareigūnus saugančius įstatymus bei siekė garantuoti tinkamą pareigų atlikimą. Pirmajame Statute už šiuos nusikaltimus mirties bausmė numatyta viename straipsnyje, Trečiajame – net septyniuose. Mirties bausmių už turtinius nusikaltimus Statutuose mažėjo. Jos buvo švelninamos recidyvo atveju, o kai

kurios (už arklio, žuvų vagystę) iš viso panaikintos. Įrodant šio tipo nusikaltimus Statutuose labai ryškūs socialiniai skirtumai. Įrodyti bajoro nusikaltimą buvo daug sudėtingiau nei paprasto žmogaus. Socialiniai, kultūriniai, mentaliniai visuomenės pokyčiai sąlygojo bausmių už nusikaltimus gyvybei ir sveikatai, dorovei ir religijai atsiradimą. Statutuose įtvirtinta samprata, kad kiekvieno žmogaus gyvybė yra vertybė, tiesa, nevienodos vertės, vėlgi tiek įrodant nusikaltimą, tiek skiriant bausmę už jį. Pirmajame Statute mirties bausmės skyrimas už nužudymą formuluojamas labai abstrakčiai, o Trečiajame daugybėje straipsnių aptariamos nusikaltimo aplinkybės, būdai, įrankiai, laikas, vieta, nusikaltėlio ir aukos socialinis sluoksnius, šeimyniniai ryšiai, konfesija, pagal tai diferencijuojant mirties bausmes. Už tokio tipo nusikaltimus numatyta daugiausia kvalifikuotų mirties bausmių – ketvirčiavimas, sodinimas ant kuolo, nukankinimas, paskandinimas maiše su gyvūnais. Dažniausiai jos skirtos už sąmoningai planuotą to paties, o ypač aukštesnio socialinio sluoksniu asmens nužudymą, arba asmens, su kuriuo žudikas buvo susijęs pavaldumo ryšiais (pono, tėvo, motinos), nužudymą. Mažiau nuo socialinio sluoksniu priklausė bausmės už nusikaltimus dorovei ir religijai. Tam, kas anksčiau laikyta nuodėme, tampant nusikaltimu visuomenei ir pačiam Dievui, mirties bausmių už juos daugėjo. Ypač saugota krikščionybė. Už skatinimą jos atsisakyti grėsė kvalifikuota mirties bausmė sudeginant.

Vėlesnis teisės normų reglamentavimas Abiejų Tautų Respublikos seimų konstitucijoje, skirtose Lietuvai, dažniausiai kartodavo arba papildydavo Statuto nuostatas, kartais jas sugriežtinant (mirties bausmė už krikščionės santuoką su kitatikiu). Kiti Statuto papildymai, naudojant Lenkijos teisės aktus, buvo daugiau informacinio pobūdžio, suteikiantys galimybę palyginti abiejų valstybių teisės normas. Tačiau negalima atmesti galimybės, kad kartais konkretaus teismo sprendimu jie buvo pritaikomi praktikoje.

Literatūra

ANDRIULIS, Vytautas. Baudžiamosios teisės ir baudžiamojo proceso bruožai Lietuvoje XV a. (Kazimiero Teisynas), in *Teisės bruožai Lietuvoje XV–XIX a.*, red. V. Andriulis, V. Raudeliūnas, S. Vansevičius, Vilnius: Mintis, 1980, p. 6–23.

ANDRIULIS, Vytautas; MAKSIMAITIS, Mindaugas ir kt. *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius: Justitia, 2002.

AVIŽONIS, Konstantinas. *Rinkiniai raštai*, t. II, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1978.

AVIŽONIS, Konstantinas. *Rinkiniai raštai*, t. IV, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1994.

BARDACH, Juliusz. *Statuty Litewskie a prawo rzymskie*, Warszawa: OBTA, 1999.

BARDACH, Juliusz. *Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII w.*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1970.

BARDACH, Juliusz. *Uczone prawo w II Statucie Litewskim*, in *Antrasis Lietuvos Statutas 1566. Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga*, ats. red. S. Lazutka, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1993, p. 15–23.

DANILOWICZ, Ignacy. Historyczny rzut oka na prawodawstwo litewskie, in *Wizerunki i Roztrząsania Naukowe*. Poczet nowy, t. 1, 1837.

DOBRYNINAS, Aleksandras; KATUOKA, Saulius. *Mirties baismė Lietuvoje: teisiniai ir sociologiniai aspektai*, Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999.

DRAKŠAS, Romualdas. *Mirties baismė: situacija ir perspektyvos*, Vilnius: Eugrimas, 2002.

GUDAVIČIUS, Edvardas. Kaip reikėtų versti I Lietuvos Statuto žodį „шнй“, in *Lietuvos istorijos metraštis 1992*, 1994, p. 221–222.

GUDAVIČIUS, Edvardas. Pirmojo Lietuvos Statuto baudžiamosios teisės bruožai, in *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, XV (2), 1975, p. 85–102.

JABLONSKIS, Konstantinas. Archyvinės smulkmenos, in *Praeitis*, t. II, Kaunas, 1933, p. 423–427.

JABLONSKIS, Konstantinas. *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius: Mokslas, 1979.

JABLONSKIS, Konstantinas. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio*, Vilnius: [s. n.], 1971.

JANULAITIS, Augustinas. Pagrindinės žinios apie Teisyną, in *Kazimiero Teisynas (1468 m.)*, parengė J. Jurginis, Vilnius: Mintis, 1967, p. 5–15.

KORANYI, Karol. O niektórych postanowieniach karnych Statutu litewskiego z r. 1529, in *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania Pierwszego Statutu Litewskiego*, pod red. S. Ehrenkreutz, Wilno: Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1935, s. 123–157.

LAZUTKA, Stasys; GUDAVIČIUS, Edvardas. I Lietuvos Statuto šaltinių klausimu, in *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, t. XI, 1970, p. 149–175.

Lietuvos istorija, t. IV: KIAUPIENĖ, Jūratė; PETRAUSKAS, Rimvydas. *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m.*, Vilnius: Baltos lankos, 2009.

Lietuvos istorija, t. V: KIAUPIENĖ, Jūratė; LUKŠAITĖ, Ingė. *Veržli naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529–1588 metais*, Vilnius: Baltos lankos, 2013.

MACHOVENKO, Jevgenij. *Nelietuviškų žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV–XVIII a.)*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1999.

MAKSIMAITIS, Mindaugas; VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*, Vilnius: Justitia, 1997.

MIKALAUSKAS, Antanas. *Das Strafrecht der dei Litauischen Statute von 1529, 1566 und 1588*, Kaunas: J. Karvelio prekybos namai, 1937.

MYKOLAS, LIETUVIS. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius*, Vilnius: Vaga, 1966.

MOGILNICKI, Aleksander. *Kary dodatkowe: kary cielesne, kary hańbiące, pozbawienie czci i praw*, Warszawa: Gebethner i Wolff, 1907.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Galimybės klastoti bajorijos dokumentus LDK XVI a., in *Istorijos šaltinių tyrimai*, red. A. Dubonis, t. 1, 2008, p. 228–235.

RAUDELIŪNAS, Vytautas. Mirties baismė senovės Lietuvoje, in *Pozicija*, nr. 2, 1997, p. 8–9.

RAUDELIŪNAS, Vytautas. Trečiojo Lietuvos Statuto pataisos (XVI a. pab.), in *Teisinių institutų raida Lietuvoje XIV–XIX a.*, red. V. Andriulis, V. Raudeliūnas, S. Vancevičius, Vilnius: Mintis, 1981, p. 129–141.

SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Apie bajorų gyvenimą, aistras ir mirties baismę XVI a. Žemaitijoje, in *Istorijos šaltinių tyrimai*, red. A. Dubonis, t. 2, 2009, p. 179–207.

STANKEVIČIUS, Vladas. *Baudžiamoji teisė*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakultetas, 1925.

TAUBENSCHLAG, Rafał. *Wpływy rzymsko – bizantyjskie w drugim Statucie litewskim*, Lwów: Nakład Towarzystwa Naukowego, 1933.

VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai*, Vilnius: Mintis, 1981.

VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės privilegijos*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 1962.

VANSEVIČIUS, Stasys. Nusikaltimai ir baudmės Antrajame Lietuvos Statute, in *1566 metų Antrasis Lietuvos Statutas, Respublikinės mokslinės konferencijos, skirtos Antrojo Lietuvos Statuto 425-osioms metinėms pažymėti, medžiaga*, ats. red. S. Lazutka, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1993, p. 44–48.

VANSEVIČIUS, Stasys. Teismas ir jo procesas pagal 1529 m. Lietuvos Statutą, in *Teisės bruožai Lietuvoje, XV–XIX*, red. V. Andriulis, V. Raudeliūnas, S. Vansevičius, Vilnius: Mintis, 1980, p. 59–70.

VAŠČUKAS, Dmytro. Voluinės žemės privilegijos (XV a. II pusė – XVI a. pradžia): datavimo ir protografo problema, in *Lietuvos istorijos metraštis, 2003 metai 1*, 2004, p. 71–80.

ZUJENĖ, Gitana. Mirties baudmė Žemaičių pilies teisme XVI a. – XVII a. I pusėje, in *Lituanistica*, t. 61, nr. 2, 2015, p. 115–127.

ZUJENĖ, Gitana. *Theatrum poenarum* Lietuvos raganų teismuose XVI–XVIII a., in *Ministri historiae: pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimuose: mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas dr. Edmundo Antano Rimšos 65-mečio sukakčiai*, sud. Z. Kiaupa, J. Sarcevičienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 343–362.

БАРДАХ, Юлиуш. Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения, in *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в.: проблемы взаимоотношения Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения*, под. ред. Б. А. Рыбакова, Москва: Наука, 1976, с. 71–93.

БЕРШАДСКИЙ, Сергей. *Литовский Статут и польские конституции*, С.-Петербург: Стасюлевич, 1893.

ВАЦУК, Дмитро. Вплив областних привілеїв Київщини та Волини на формування Першого Литовського Статуту, in *Pirmasis Lietuvos Statutas ir epocha*, sud. I. Valikonytė, L. Steponavičienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 84–98.

ДЕМЧЕНКО, Григорий. *Наказания по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.)*, Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1894.

КИСТЯКОВСКИЙ, Александр. *Исследование о смертной казни*, Киев: в Университетской типографии, 1867.

ЛЮБАВСКИЙ, Матвей. *Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно: с приложением текста хартий, выданных великому княжеству Литовскому и его областям*, Москва: Московская художественная печатня, 1915.

МАКСИМЕЙКО, Николай. *Источники уголовных законов Литовского Статута*, Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1894.

МАКСИМЕЙКО, Николай. Русская правда и литовско-русское право, in *Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову*, под редакцией М. И. Ясинского. Киев: Тип. С. В. Кульженко, 1904, с. 382–395.

МАЛИНОВСКИЙ, Иоанникий. *Учение о преступлении по Литовскому статуту*, Киев: Тип. Имп. ун-та Св. Владимира, 1894.

ПТАШИЦКИЙ, Станислав. К истории литовского права после Третьего Статута, in *Журнал Министерства Народного Просвещения*, октябрь, С.-Петербург, 1893, с. 489–515.

РАУДЕЛЮНАС, Витаутас. К толкованию юридических терминов Литовского Статута, in *Acta Baltico-Slavica*, t. 7, 1970, с. 31–45.

СТАРОСТИНА, Инна. Судебник Казимира 1486 г., in *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1988–1989 годов*, отв. ред. А. П. Новосельцев, Москва: Наука, 1991, с. 170–344.

СТАРЧЕНКО, Наталя. Вбивство князів Четвертинських 1576 р.: судовы процес та замирення на Волині в кінці XVI ст., in *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, випуск 7, 2007, с. 83–110.

СТАРЧЕНКО, Наталя. *Честь, кров, і риторика. Кофлікт у шляхетському середовищі Волині. Друга половина XVI–XVII століття*, Київ: Lauras, 2014.

ЯКУБОВСКИЙ, И. Земские привилегии Великого Княжества Литовского, ч. 1, in *Журнал Министерства Народного Просвещения*, апрель, С.-Петербург, 1903, с. 239–278; ч. 2, in *Журнал Министерства Народного Просвещения*, май, С.-Петербург, 1903, с. 245–303.

ЯСИНСКИЙ, Михайло. *Уставные земские грамоты Литовско–Русского государства*, Киев: Университетская типография В. И. Завадского, 1889.

DEATH PENALTY IN LEGAL ACTS OF NOBILITY IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA (15TH – 16TH CENTURIES)

Summary

GITANA ZUJ IEN Ė

The article is an attempt to elucidate ways in which the issue of capital punishment was addressed in legal acts of the Grand Duchy of Lithuania (charters granted by the rulers to estates, the entire state and individual lands, the Casimir's Code, resolutions of Diets (Lith. *seimai*, Pol. *sejms*), Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, constitutions adopted by the diets) from late 14th to mid-17th century. The primary focus is on the prevailing types of death penalties in various periods, the offences for which they were imposed, and the impact of a repeated offence, also whether the severity of punishment depended on the social status of the offender and victim.

The research has revealed that the capital punishment (*poena sanguinis*) was first officially mentioned in the legal acts of the Grand Duchy of Lithuania in 1447 in Casimir's charter. The form of capital punishment and the offences which entailed such penalty were not stipulated in detail. Later, the legal acts of the second half of the 15th century – early 16th century contained references to two types of capital punishments, namely death by hanging and decapitation. The gallows awaited those charged with various thefts, robberies, cutting a tree on which bees lived, also absence without leave. Beheading was imposed for provoking disturbances in the army. In other cases (e.g., treason against the sovereign and state, failure to enlist when the state was in danger) a specific type of capital punishment was not indicated. Application of such penalties across the state also varied. There were differences recorded in charters granted by the rulers and determined by the local customs. Furthermore, it cannot be claimed that only new legal rules were being created by written enactments. A part of them could have existed in earlier periods, but were recorded in writing to give them more prominence in the event of necessity.

The concept of *lèse-majesté* crimes was expanded in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania, which resulted in an increased number of capital punishments for such offences. Death penalty was stipulated in two articles of the First Statute, and in six articles of the Third Statute. Two more articles provided for this punishment in the event of breaking letters of protection of the ruler. The offences inflicting greatest harm on the society (forgery of documents, seals, or coins) entailed even such qualified punishments as death by burning. Meanwhile the number of sanctions for war crimes was decreasing in the Statutes. They no longer stipulated capital punishment for failure to report for duty, or death by hanging for absence without leave. A rapid proliferation of various institutions (courts, dietines (Lith. *seimelis*, Pol. *sejmik*)) affected the laws protecting such institutions and their officials, also seeking to ensure proper performance of their functions. The First Statute contained one article stipulating capital punishment for such offences, and the Third Statute already had seven articles of such nature. The number of death penalties for crimes against property was decreasing in the Statutes. Milder sanctions were stipulated in the event of repeat offences, and some punishments were abandoned altogether (e.g., for theft of a horse or fish). The Statutes exhibit striking social differences in proving offences of such type. To prove a wrongdoing committed by a noble was much more difficult than to prove a misdeed of an ordinary person. Social, cultural, and mental changes in the society conditioned spread of sanctions for crimes against life and health, morals and religion. The Statutes established a notion that every human life was valuable (though of different value both when proving a crime and imposing a punishment). The First Statute stipulated capital punishment for murder in a very abstract manner, whereas the Third Statute contained multiple articles discussing circumstances, methods, instruments, time, place of the crime, the social status, family ties, religion of the perpetrator and the victim, and differentiating death penalties accordingly. These types of crimes entailed the highest number of qualified capital punishments: quartering, impalement, torture, drowning in a sack with animals. They were mostly imposed for murdering a person of the same or higher social status, or for murder of a person related by subordination (one's lord, father, or mother). Punishments for offences against morals and religion were less dependent on the social status. After what used to be considered a sin turned into a crime against the society or God, the number of punishments for such digressions increased. Christianity was especially protected. Encouraging abandoning Christianity entailed a qualified capital punishment (death by burning).

Subsequently, when legal rules were defined in the constitutions (applied to Lithuania) adopted by Diets of the Lithuanian - Polish Commonwealth, they mostly reiterated or supplemented provisions of the Statute (sometimes stipulating more severe sanctions, e.g., a death penalty for a Christian woman who married a non-Christian). Other supplements to the Statute generated from using the legal acts of Poland were of a more informative nature, enabling to compare the legal rules effective in the two states. However, an assumption that sometimes they were applied in practice by a judgement of a specific court cannot be discarded.

Priimta 2015 m. lapkričio mėn.

Gauta 2015 m. liepos mėn.

Gitana Zujienė – Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Tyrimų sritis – pagalbiniai istorijos mokslai, teisinė archeologija.

El. paštas: gitana.zujiene@istorija.lt